

Naturen som norm i den økologiske debatt

Feil! Bokmerke er ikke definert.

Et prosessfilosofisk og teologisk synspunkt¹

Førsteamanuensis Roald E. Kristiansen, Ph.D.
Institutt for religionsvitenskap, Universitetet i Tromsø

Fra er til bør

I en norsk fjernsynsserie, "Jakten på Mangas Coloradas", satte reporteren Erik Bye urbefolkningenes situasjon på kartet og ga særlig de amerikanske indianerne en stemme som vakte oppmerksomhet. Et av de forhold som særlig ble vektlagt var menneskenes rovdrift på jorden og dens ressurser, samt hvilke konsekvenser dette kunne ha for menneskenes liv i framtiden. En av indianerne uttrykte seg særdeles pessimistisk om framtiden på menneskenes vegne, men var samtidig optimistisk med hensyn til jordens framtid. Før eller senere vil jorden riste av seg og kvitte seg med disse skadedyrene som skadet kloden og gjorde den syk, for "jorden vet selv hva som er best for den".

At "naturen vet best" er en sentral tese i moderne økologisk tenkning.² En merker seg at tesen har et normativt siktemål. Det som indirekte sies, er at "mennesket bør følge naturen" ettersom naturen selv vet hva som er til beste for den. Der er altså en direkte forbindelse mellom *er* (det deskriptive) og *bør* (det preskriptive). Naturen selv lærer oss hva vi bør gjøre fordi den viser oss hva som er og skal være.

Innenfor etikkfaget er overgangen fra *er* til *bør* en høyst problematisk sak og har vært gjennomgående kritisert siden John Stuart Mill (1806-1873) i sin utilitaristiske etikk påsto at det eneste bevis som kan fremskaffes for at noe er ønskelig, er at mennesker faktisk ønsker det. Allerede David Hume (1711-1776) påpekte at der er en prinsipiell forskjell mellom å si at noe foreligger i form av en kjensgjerning og at noe foreligger som et moralsk krav. I den filosofiske etikk kan en ikke forsvare den direkte overgangen mellom *er* og *bør*, og når etikere eller andre i sin argumentasjon faktisk foretar en slik overgang, kalles det en "naturalistisk feilslutning" (etter filosofen George E. Moore). Benytter moderne økologisk tenkning seg av en slik feilslutning?

Det er ikke uventet at påstanden om en naturalistisk feilslutning rettes mot økologisk tenkning. Moores etiske teori er tross alt rettet mot den naturalistiske livsforståelse som lar mennesket inngå som et ledd i naturen forøvrig slik at når en skal gjøre rede for menneskets egenart, så er naturbeskrivelsens egne begreper og grunnleggende antagelser i seg selv tilstrekkelig til en fullgod redegjørelse for menneskets tilværelse. For naturalismen er etikken en funksjon av menneskets naturlige behov på en slik måte at en kan si at det gode består i tilfredsstillelsen av menneskelige behov der "behov" blir definert i forhold til hva som forbindes med behag eller lyst. Moore hevdet at en slik definisjon ikke var mulig fordi selve begrepet "god" er av en slik kategori at det simpelthen ikke kan defineres. "God" er en såkalt *ikke-sammensatt* egenskap

---

¹ Denne artikkelen ble framlagt som forelesning ved det 15. symposium i *Forum for Teologi og Naturvitenskap* tilknyttet Religionsvitenskapelig institutt, Universitetet i Århus, Danmark, i mai 1993. En tidligere versjon er publisert i *Natur og Kultur*. FDH-rapport, red. av Stein R. Mathisen og Kjell Olsen, 1994: 1, s. 85-106.

² Barry Commoner kaller denne tesen for "økologiens 3. lov". De andre to er at alt er gjensidig forbundet og at ingenting blir ødelagt, bare redistribuert; jfr. *The Closing Circle: Nature, Man, and Technology*. New York: Knopf, 1971.

("enkel") og kan dermed ikke defineres ved hjelp av sine bestanddeler. Det å være "god" er en *ikke-naturlig* egenskap som ikke kan bestemmes ut ifra beskrivelser av hva som faktisk er tilfellet. Hva det vil si å være "god" må bestemmes på andre måter (ifølge Moore kan det best gjøre det ved intuisjon), og det er etikken som fagdisiplin som skal utføre denne oppgaven. Etikkk som fagdisiplin må derfor skilles klart ut fra den vitenskapelige beskrivelsen av den naturlige verden. Beskrivelsen av naturen er *amoralsk* (eller *før-moralsk*) i betydningen av overhodet ikke å være berørt av problemstillingen god/ond eller rett/gal. Det er etikerens oppgave å vurdere hva som *bør* være mens forskerens oppgave kun består i å finne ut hva som faktisk *er* tilfellet.

En kan si svært mye til diskusjonen om berettigelsen av å skille skarpt mellom *er* og *bør* slik det er beskrevet ovenfor. En kan f.eks. påpeke at dette skillet i seg selv har en forhistorie av ideologisk karakter som gjør det berettiget å spørre f.eks. om hvem det er som har interesse av å opprettholde distinksjonen. En kan spore distinksjonen i hvert fall tilbake til Francis Bacon og hans arbeid for opprettelsen av teknologiske høyskole og forskningsinstitutter der arbeidet for å utforske og underlegge seg naturen var en og samme sak. Spørsmålet om *bør* var for denne type forskning et ikke-anliggende fordi det var kirkens og religionens rolle å oppdra mennesket og dermed gjenopprette det moralske gudsbildet som syndefallet hadde ødelagt. Vitenskapen skulle på sin side gjenopprette det politiske gudsbildet som ville gjøre det mulig for mennesket å herske på jorden slik Gud bød dem: "fyll jorden og legg den under dere; dere skal råde over fiskene i havet og fuglene under himmelen og alle dyr som det kryr av på jorden" (Gen 1:28). Ved hjelp av forskning og teknologi kunne en gjenetablere menneskets kontroll og legge grunnlaget for en ny *værensordning* ("the New Atlantis").

Det skarpe skillet mellom *er* og *bør* har forøvrig holdt følge med oss vestens mennesker slik vår sivilisasjon har utviklet seg ved hjelp av vitenskap, forskning og teknologi slik at en f.eks. kan finne argumenter for at en nettopp *ikke bør* følge naturen ettersom naturen ikke har noen kontroll eller mål med sine egne prosesser. En kan velge å se på det naturlige liv som noe som uttrykker seg gjennom et konglomerat av prosesser som ikke uten videre kan sies å føre utviklingen noe bestemt sted. Mennesket kan derimot i kraft av sin vilje bestemme seg for at det skal et bestemt sted og har makt til å forfølge dette mål gjennom sin aktivitet. Som mennesker er vi derfor fritatt fra å følge naturen; vår oppgave består i å ta kontroll over det målløse økosystemet og bruke det på den best mulige måten slik at utbyttet står i forhold til innsatsen. Dette standpunktet kan sies å være ressurstenkningens grunnleggende etiske ståsted. Mennesket står ikke i et moralsk forhold til naturen, bare til medmennesker. Våre moralske plikter er primært rettet mot andre mennesker og naturen er et middel gjennom hvilket vi kan realisere våre interesser og forpliktelser overfor andre mennesker.

Det er allerede nå mulig å etterspore to ulike etiske tenkemåter en kan bruke til å analysere mennesket forhold til naturen på. Den ene tenkemåten opererer ut ifra den grunnoppfatningen som ser en sterk kontinuitet mellom menneskets virkelighetsforståelse på den ene siden og dets moralske oppfatninger og vurderinger på den andre, mens den andre tenkemåten opererer med en sterk oppfatning av at der er en diskontinuitet mellom dem. Den før nevnte John Stuart Mill uttrykker diskontinuitetssynspunktet når han sier at "konformitet til naturen har ingen som helst forbindelse med hva som er rett og galt",³ mens f.eks. den amerikanske prosessfilosof og teolog, John Cobb, gir uttrykk for det førstnevnte standpunkt når han sier at "den [moralske] koden er best som fremmer den type orden som tillater at individer [av alle kategorier] oppnår og kan nyte den høyest oppnåelige styrke av skjønnhet".⁴ Det som er rett eller godt kan i prinsippet utledes

---

³ Sitert i Holmes Rolston III, *Philosophy Gone Wild: Environmental Ethics*, Buffalo, NY: Prometheus, 1989, s. 31.

⁴ "That [moral] code is best which promotes that kind of order which promotes maximum attainment in the

av den naturlige orden i tilværelsen – om enn ikke nødvendigvis av den orden faktisk er nå, men av den orden som *kan bli* eller kan oppstå som konsekvens av den videre utvikling (prosess).

Jeg har nå kort skissert hovedpunktene i den etiske debatt omkring menneskets forhold til naturen og har også antydnet hvor den såkalte *prosessfilosofiske tradisjon* står i relasjon til den pågående debatten. Det er med utgangspunkt i denne filosofiske tradisjon at spørsmålet om naturen som norm skal behandles videre. En kort skisse av denne tradisjonens grunnleggende filosofiske grunnposisjon følger nedenfor. Først er det imidlertid viktig å poengtere den tilsynelatende lille distinksjon som ble gjort i avsnittet ovenfor når det gjelder det prosessfilosofiske synspunktet på naturen. Det er ikke slik at prosessfilosofen uten videre tar naturen som norm og dermed automatisk havner i "den naturalistiske feilslutningen". For det første er en prinsipielt uenig i berettigelsen av den sterke distinksjonen mellom *er* og *bør* som har preget etikken som fagdisiplin siden G.E. Moore. Hviler kanskje denne distinksjonen selv på uholdbare premisser slik at en på nytt bør se nærmere på *hvordan* eller under hvilke betingelser den kan/bør opprettholdes? Det kan være at distinksjonen ikke er så selvinnslysende som en har villet gjøre den!

For det andre er det ikke slik at prosessfilosofen uten videre leser ut av naturen hva som *bør* være tilfellet på bakgrunn av hva som faktisk *er* tilfellet. I selve begrepet *prosessfilosofi* ligger det allerede en antydning om at begrepet *bør* snarere må knyttes til verbet *å bli* enn verbet *å være*. Dette er en vesentlig anderledes posisjon enn naturalismens (naive) idealisering av den naturlige verden slik det ble gjort i romantikken i forrige århundre – og som det til dels blir gjort i visse økologiske kretser fremdeles. Imot disse retninger vil prosessfilosofien hevde at der ikke kan være noen enkel overgang fra det deskriptive til det preskriptive. En slik overgang må ledsages av etiske drøftinger omkring ulike muligheter for realisering av nye tilstander – tilstander som ikke bare kan utledes som nødvendige konsekvenser av hva som allerede er. Men like fullt vil en være enig med naturalistene om at det som kan tenkes *å bli*, må tenkes og utformes med bakgrunn i det som allerede *er*. Der er tross alt en grunnleggende prosesskontinuitet mellom fortid, nåtid og framtid, og denne kontinuitet legger visse føringer på spørsmålet om hva som kan tenkes *å bli* (framkomme) som en frukt av menneskets handlinger, samt de normer og regler som styrer handlingene.

I det følgende skal prosessfilosofiens synspunkter på etiske spørsmål undersøkes nærmere rent allment og deretter skal jeg forsøk å si noe om hvordan disse synspunktene kan ha relevans i forhold til dagens økologiske debatt.

Prosessfilosofiens syn på natur og etikk

Naturforståelsen er grunnleggende for prosessfilosofien slik denne har vokst fram inspirert av Alfred North Whiteheads (1861-1947) og Charles Hartshornes (1897—) tenkning.⁵ Grunn tanken er at den naturlige tilværelsen best kan beskrives som en prosess der de grunnleggende bestanddelene av prosessen ikke er av substansiell karakter (f.eks. materielle atomer), men begivenheter (såkalte *actual occasions*) som er nært knyttet til subjektiv erfaring og opplevelse.⁶

---

strength of beauty enjoyed by individuals." John B. Cobb, *A Christian Natural Theology*, Philadelphia: Westminster, 1965, s. 113. Cobb bygger på et utsagn av Alfred N. Whitehead som i *Adventures of Ideas* hevder at "The antithesis is solved by rating types of order in relative importance according to their success in magnifying the individual actualities, that is to say, in promoting strength of experience."

⁵ En introduksjon til Whitehead og prosessfilosofiens tenkning finnes i Svein Andersens artikkel "Naturbegrepet i A. N. Whiteheads procesfilosofi" i *Naturens bog*, red. Svend Andersen (Århus: Anis Forlag, 1986), s. 79-191.

⁶ Denne ikke-substansielle karakter ved prosessfilosofien, har ført til en fruktbar dialog med buddhistiske filosofer som på lignende vis framhever begivenheten som ontologisk grunnstørrelse og ikke den materielle

Gjennom prosessen konkretiserer tilværelsen seg i "erfaringshendelser", dvs. i form av enheter som er i stand til å forholde seg til miljø og ta dette med i betraktning for hvordan prosessen skal forløpe videre. Enhver erfaringshendelse har dermed et subjektivt element i seg eller en "mental pol". Denne "mentalisme" har av og til blitt beskrevet som en tendens til "panpsykisme". Det subjektive element gjør at en til en viss grad kan beskrive prosessen ved bruk av personalistiske kategorier. Prosessen innebærer en eller annen form for subjektiv erfaring slik at ethvert tilblivelsesøyeblikk utgjør en erfaringshendelse. Slike øyeblikk er i seg selv kortvarige og etterfølges av andre tilblivelsesøyeblikk.⁷ Dermed oppstår det en historisk og kausal rekke av erfaringsøyeblikk av relativt permanent og kompleks karakter og som i prosessterminologien betegnes som "hendelser" (*event*). Hendelsene er den minste enheten i prosessen; de er så og si tilværelsens "substans" som gjennom sine forbindelser til andre hendelser konstituerer vår tilværelse. Virkeligheten er dypest sett tilblivelse (ikke være). Alt annet, former, strukturer og kvaliteter, er ulike komponenter i tilblivelsesprosessen. Sentralt i prosesstenkningens naturforståelse står dermed følgende to forhold: for det første at "tilblivelse" er en viktigere ontologisk kategori enn "være", og for det andre at relasjonene mellom det som blir til har prioritet framfor de substansielle elementene selv. Det eksisterende er mer å forstå som temporære konkretiseringer av en tilblivelsesprosess.

Jay B. McDaniel er en teolog som bruker prosessfilosofien som redskap i sine studier av forholdet mellom natur og mennesket.⁸ Han framhever tre forhold ved prosesstenkingen som særlig relevant for forståelsen av naturen:⁹ (1) at prosessteologien bekrefter menneskelivet i sitt psykologiske såvel som i sin fysiske dimensjon som et uttrykk for naturen og ikke som et unntak for naturen, slik at en unngår en dualistisk ontologi; (2) at naturen, inkludert menneskelivet, er dynamisk og evolusjonær i sin grunnleggende struktur, og ikke statisk og uforanderlig; (3) at naturen og dermed materien selv, er kreativ i den forstand at den framviser et potensiale for selvorganisering og videreutvikling som ikke presist kan forutsies på forhånd. I et *teologisk* livssyn innebærer dette et syn på naturen som kan betegnes som *relasjonell panenteisme*¹⁰ fordi det innebærer at verden til en viss grad besitter en kreativ uavhengighet i forhold til Gud. Den

---

substansenheten; se f.eks. John B. Cobb, *Beyond Dialogue: Toward a Mutual Transformation of Christianity and Buddhism* (Philadelphia: Fortress, 1982).

⁷ Denne oppfatningen betegnes ofte som Whiteheads tendens til *atomisme*: "For Whitehead utgør 'aktuelle hendelser' tilværelsens sidste enheder ('the final real things')", jfr. Niels H. Gregersen, *Gud og universet*, København: Gad, 1989, s.122-124. Kontinuitetsproblemet løses på den måten at selv om den aktuelle hendelse er infinitesimal i tidmessig utstrekning, så foreligger den alltid i en historisk kontekst den blir innordnet i et større hele og forholder seg til denne helhet gjennom å tolke seg selv i lys av andre hendelser (jfr. Whiteheads "Theory of Prehensions" i *Process and Reality*, Part III).

⁸ Jeg sier "bruker en prosessteologisk tenkning som utgangspunkt for sine studier", fordi prosessteologer sjelden anvender hele det prosessfilosofiske begrepsapparatet i sine framstillinger, ikke minst fordi det er av en svært formal og abstrakt karakter. I stedet er det slik at mange teologer har latt seg inspirere av selve grunntankene i prosessteologien slik den er utviklet av John Cobb, men velger å formulere den på selvstendige måter, slik f.eks. McDaniel gjør. Andre teologer som arbeider på lignende vis i den prosessteologiske tradisjonen, er Ian Barbour, David R. Griffin og Arthur Peacocke. Av ikke-teologer som også har latt seg influere av prosessteologi, kan nevnes bl.a. Charles Birch (biolog), Charles Reynolds (etiker) og Herman Daly (økonom).

⁹ Jay B. McDaniel, *Of God and Pelicans: A Theology of Reverence for Life*. Louisville, KY: Westminster/John Knox Press, 1989, s.25f.

¹⁰ *Pan-en-teisme* = Gud er i alle ting, uten derved å være identisk med dem. *Relasjonell panenteisme* betoner at tilværelsens innerste vesen ikke er substansielt å forstå, men heller relasjonelt. Tilværelsens grunnleggende karakter virkeliggjøres primært i de relasjoner som uttrykker seg i det skapte mangfold, sekundært i de former eller substanser som inngår i relasjonene.

kreativitet som verden selv er i besittelse av gjør at tilblivelsesprosessen ikke uten videre er et uttrykk for Guds vilje med verden. Gud selv må derfor forholde seg til prosessen på en måte som gjør at den som blir til i verden får innvirkning på Gud. Verden er ikke identisk med Gud selv om en kan si at verden er *i* Gud. Guds rolle overfor verden er også av mottagende karakter og det som skjer i verden har en reell inflytelse på Gud. Gud er ikke Gud på den samme måten om alle mann var døde, som det heter i en kjent norsk salme.

Hvilke konsekvenser har denne teologi i forhold til *etisk* tenkning? Etikeren Charles Reynolds har i sin undersøkelse av John Cobbs tenkning, hevdet at en etikk i overensstemmelse med prosessfilosofiens grunnlagssyn, må være en *somatisk etikk*. Med dette uttrykket mener Reynolds en etisk teori som bygger på at det sosialt legemliggjorte selv inngår i en konstitutiv interaksjon med den sosialt legemliggjorte moralske Gud.¹¹ I denne etiske teorien vil de to begrepene *eros* og *estetisk fantasi* spille viktige roller i forhold til hva det innebærer å være et moralsk legemliggjort selv. Eros assosieres med gleden ved å være knyttet til og avhengig av et større nettverk av sosiale relasjoner, mens den estetiske fantasi uttrykkes i det en kaller *adventure*, dvs. en utadvendt lengsel etter stadig nye utfordringer og erfaringer. Både eros og fantasi er nødvendige komponenter i den etiske teori og uløselig knyttet til det moralske liv.

Det er interessant å merke seg hvordan denne oppfatningen knytter an til viktige problemstillinger i en klassisk debatt fra vårt naboland, Danmark. Begrepsparene eros og estetisk fantasi fører tankene hen til motsetningene mellom historikeren og kirkemannen N.H.S. Grundtvig og den teologisk-filosofiske "opprøreren", Søren Kierkegaard. For sistnevnte var estetikk og eros i beste fall "forgårder" til det egentlige religiøse stadiet, subjektiviteten som er vendt innover mot seg selv. I sin grunnleggende innstilling er prosessteologien adskillig mer "grundtvigiansk" og bekrefter de ytre forholdenes relevans for den religiøse livsinnstilling. Eros, slik dette begrepet fungerer i prosessfilosofiens "somatiske etikk", betegner den innflytelse som utgår fra den guddommelige varen og som påvirker den jordiske tilblivelsesprosessen på en slik måte at det genereres nye muligheter som søkes konkretisert og aktualisert i faktisk eksistens. Reynolds betegner Eros som dynamisk og ubestemt, en slags "urkraft" i alt som er til og som "trekker" tilblivelsesprosessen videre henimot realiseringen av nye muligheter. Den estetiske fantasi betegner på sin side den subjektive lengsel etter realiseringen av nye muligheter som kan tenkes å føre tilblivelsesprosessen videre ved at det legges til rette for at enda flere muligheter kan oppstå gjennom realiseringen av den enkelte mulighet. Den teologiske utformingen av prosessfilosofien forstår Gud som legemliggjøringen av denne eros-kraften som hele tiden driver tilblivelsesprosessen og historien videre i åpenhet mot framtidens ubeskrevne blad. Menneskelig sett uttrykker denne eros-kraften seg i form av glede over livets mangfold og muligheter, og som en lengsel etter å ville realisere disse mulighetene på en slik måte at estetiske og moralske kvaliteter kommer til syne.

Prosessfilosofiens etikk kan etter det ovenstående ikke utformes i form av grunnleggende aksiomer som retter seg mot å influere menneskets vilje til å handle på den ene eller den andre måten. Det har vært argumentert at for Whitehead selv, var etikken en integrert del av hans sosiale filosofi, og at hans bok *Adventures of Ideas*, faktisk representerte hans etiske teori i praksis slik *Republikken* var det for Platon.¹² Det er den sosiale natur ved det moralske selv som ligger til grunn for hans sosiale filosofi og som utgjør konteksten for overhode å skulle kunne

---

¹¹ "... an ethics essentially faithful to process thought will be a somatic ethics, an ethics of the socially embodied moral selv in constitutive interaction with a socially embodied moral God." Charles B. Reynolds, "Somatic Ethics: Joy and Adventure in the Embodied Moral Life" i *John Cobb's Theology in Process*, red. av David R. Griffin og Thomas J.J. Altizer. Philadelphia: Westminster, 1977, s. 117.

¹² Richard Davis, "Whitehead's Moral Philosophy" i *Process Studies*, Vol. 3, Nr. 2 (1973), s. 80.

ytre seg om etiske og moralske anliggender. Mennesket er selv en del av de strukturer som utgjør de sosiale relasjoner og dets handlemåte kan ikke tenkes adskilt fra det at det selv *er* sine egne handlinger. Skillet mellom et moralsk selv og selvets moralske handlinger lar seg rett og slett ikke gjennomføre i et prosessfilosofisk perspektiv. Mennesket *er* hva det *gjør*, og gjennom sine sosiale relasjoner konstituerer mennesket seg selv som et moralsk individ i en kontinuerlig prosess drevet framover av gleden over de nye muligheter og av fantasien til å finne fram til de mest mulig fruktbare av tilgjengelige muligheter.

Naturen som norm?

Er det nå mulig å besvare den problemstillingen diskusjon vår begynte med? Er det slik at prosessteologien gjør seg skyldig i den naturalistiske feilslutningen og slutter fra hva som faktisk *er* til hva som også *bør* være?

Jeg er av den oppfatningen at en slik konklusjon ikke er korrekt fordi de grunnleggende kategoriene som brukes i problemstillingen ikke stemmer overens med prosessteologiens grunnleggende virkelighetsforståelse. Den som observerer hva som faktisk *er*, forutsetter en naturforståelse hvor beskrivelsen "passer" med det beskrevne objekt. Dette er ikke mulig i en prosessfilosofisk sammenheng. Naturen *er* ikke kun noe som vedvarer, den er noe som *blir* til i en vedvarende prosess der den som beskriver selv er inkludert i tilblivelsesprosessen. En kan faktisk si at beskrivelsen selv er med på å influere hva slags natur som blir til. Personen som beskriver står ikke selv utenfor beskrivelsen, men befinner seg allerede innenfor det beskrevne og er internt relatert til dette. Vi kunne også si at vår naturforståelse er en del av den natur som søkes beskrevet. Vår teori er en del av virkelighet – en "språkliggjort virkelighet" om vi vil si det slik.

En annen side av saken er at en dermed ikke kan operere med noen klar og entydig distinksjon mellom natur og kultur. Dersom det består et indre forhold mellom det legemliggjorte selv og andre selv, og den primære ontologiske virkeligheten er nettopp disse relasjonene mellom disse legemliggjorte selv slik de kommer til uttrykk i en historisk og sosial prosess, da kan det heller ikke tenkes klare skiller mellom "naturlige" og "kulturelle" fenomener. Et eksempel: like ved Alta ligger fjellet Hallde, et såkalt hellig fjell i henhold til den gamle samiske tradisjonen. Fjellet er bolig for makter som mennesket må forholde seg til, og det kan endog tenkes å bli bolig for mennesker på et senere stadium i livsprosessen (som ikke stopper ved den biologiske død). Hallde har dermed en livskvalitet ved seg som virker inn på levende menneskers relasjon til fjellet og til de relasjoner mennesker i dagliglivet etablerer seg imellom. Forholdet til fjellet er ikke et ytre forhold mellom mennesket som subjekt og fjellet som objekt, men noe som i seg selv konstituerer menneskelivet i kraft av de sosiale relasjoner som etableres mellom mennesker, samfunnet av levende og døde, og fjellet selv. Fjellet er derfor også et *subjekt* som konfronterer mennesket med spørsmålet om å leve helt og autentisk. En slik tenkemåte er fullt ut forståelig innenfor en prosessfilosofisk tenkning – selv om den språklige begrunnelsen for tenkemåten ikke akkurat følger Whiteheads prosessfilosofiske uttrykksform! Men det viser kanskje at også mennesket fremdeles har noe å lære av urbefolkningenes kulturer og verdier.

Prosessfilosofiens vekt på søken etter nye muligheter gjør at den foreliggende natur ikke uten videre kan betraktes som norm for hva som faktisk *bør* være tilfellet. Normsystemet i prosessfilosofien er til en viss grad knyttet sammen med frihetsbegrepet i henhold til evolusjonistisk tankegang: den høyeste verdi er den som gir størst mulig rom for videre utvikling av nye muligheter. Men normsystemet kan ikke bare dreier seg om *mulighetene*, den må også rette seg mot hva slags muligheter som ønskes realisert. Ikke alle muligheter er *gode* muligheter!

Det er et viktig kjennetegn ved prosessfilosofien at en liker å ta utgangspunkt i det faktisk

foreliggende og se hvilket potensiale dette har for videre utvikling i stedet for å ta utgangspunkt i en (eskatologisk) visjon om hva en kan tenke seg realisert, f.eks. i en form for *utopia*. Den europeiske politiske teologi (J. Moltmann, D. Sölle og J.B. Metz) og ikke minst latin-amerikansk frigjøringssteologi kommer dermed i en viss motsetning til den amerikanske prosessteologien. For både politisk teologi og frigjøringssteologi har ofte prosessteologien fortonet seg lite radikal og villig til oppgjør med politiske og sosiale strukturer av undertrykkende karakter. Like fullt velger prosessteologien å ta utgangspunkt i de beskrivbare foreliggende forhold for deretter å si noe om hva som *kan* endres gjennom ulike typer av verdivalg og handlingsvalg.¹³ Har så prosessteologien noe å si til spørsmålet om normsystemer som kan brukes når det gjelder vei- og verdivalg? Det er dette spørsmålet John Cobb tar opp i kap. III av boken *A Christian Natural Theology*.¹⁴

Cobb velger å angripe problemstillingen på følgende måte: for det første undersøker han hvordan det er mulig å forankre tanken om moralsk ansvarlighet ved å vise hvordan mennesket er et (relativt) fritt handlende og dermed ansvarlig vesen. For det andre viser han at der kan etableres en mulighet for objektive distinksjoner mellom det bedre (*better*) og det dårligere (*worse*) slik at det gir mening å tale om hvordan et menneske utøver sin frihet, for hvis alle handlingskonsekvenser er prinsipielt likeverdige eller simpelthen mangler et verdimål, ville det ikke være meningsfylt å snakke om moralsk ansvarlighet i det hele tatt. For det tredje søker han å vise hvordan det er mulig å bygge opp et system for evaluering og fordeling av verdier (*distribution of value*), og for det fjerde ønsker han å klarlegge sammenhengen mellom verdivaluering og pliktspørsmålet. Hva er spørsmålet om plikt og moralsk ansvar er grunnlagt på?

Frihet i prosessteologisk sammenheng består i det å kunne ta hensyn til de historiske omstendigheter som kjennetegner den faktiske eksistens. Den uttrykkes ved at innenfor visse rammer har tilværelsen mulighet for å være anderledes enn det den faktisk er. Friheten ligger i selvbestemmelsen av *hvordan* en kommer til rette med de historiske omstendigheter og hvordan disse omstendighetene lar seg forene med subjektets intensjon (*the subjective aim*). Alternative muligheter vurderes, rammene for valget bestemmes, og et skritt på veien blir tatt i retning av det som ønskes oppnådd. Det subjektive mål peker i retning av en ideell mulighet, men kan bare realiseres gradvis gjennom en langsiktig prosess der det stadig skjer nye valg hvor mål og rammebetingelser virker inn på hva som velges.

Det subjektive mål er ikke uten videre gitt som en objektiv størrelse. Mennesket må selv velge sitt mål og bestemme seg for hvordan det skal oppnå sine hensikter gjennom innflytelse på rammebetingelser og den faktiske situasjon. I enhver menneskelig erfaringer ligger der en avgjørelse som bestemmer det subjektive mål som kan stemme overens eller være i uoverensstemmelse med det ideelle mål slik det forelå i en tidlig fase. Det ideelle målet er også foranderlig. Hvordan skal en så kunne formulere en slik ideelle målsetning? Hvor får en kunnskap om målet fra? Fra naturen?

Cobb er svært spesifikk i sitt svar: det som er verdifullt i seg selv, det som konstituerer en ideell målsetning, er verken objekter eller kvaliteter ved objekter, men *states of affairs*, dvs. hendelser som konkretiserer en prosess i tid og rom. Det å forberede en forelesning er f.eks. en hendelse som har avleveringen av forelesningen som ideelt mål. Prosessen innebærer rom for frihet til å utforme forelesningen på flere mulige måter, men begrenses samtidig av flere forhold så som foreleserens innsikt og intellektuelle evner og oppdragsgiverens formulering av emne for

---

¹³ For en diskusjon om prosessteologiens forhold til politisk teologi, se John B. Cobb, *Process Theology as Political Theology*. Philadelphia: Westminster Press, 1982.

¹⁴ Philadelphia: Westminster, 1965.

forelesningen. Innenfor rammene og de historiske betingelsene gitt ved omstendighetene omkring prosessen, har en imidlertid en stor grad av frihet. Verdien av hendelsen vil også kunne variere i stor grad og er ikke entydig relatert til produktet. Den er også avhengig av tilhørernes interesser og forutsetninger såvel som av framføringsformen av produktet ved levering. Verdien er alltid knyttet til produktet, men er samtidig ikke entydig bestemt av det. Det normgivende elementet er dermed ikke forankret i det faktisk foreliggende (f.eks. naturen), om enn det er nøye relatert til dette. Etersom verdien primært er knyttet til hendelsen og ikke objektet, kan en ikke si at naturen utgjør den norm som bestemmer avgjørelsens verdi. Verdispørsmålet er snarere knyttet til det subjektive mål for hendelsen og Cobb knytter her an til Whiteheads påstand om at det er termen "skjønnhet" (*beauty*) som angir verdien til en erfaringshendelse (*an actual occasion of experience*).

Begrepet "skjønnhet" er her ikke bare en rent estetisk kategori, men betegner at objekter har et potensiale for å bidra til den karakter en erfaringshendelse har for de som berøres av den. "Skjønnhet" er en karakter ved erfaringen og ikke så mye til det objektet en erfarer. Et annet ord som Cobb bruker nærmest synonymt med skjønnhet er en altomfattende harmoni (*comprehensive harmony*). "Harmoni" er her et ord som betegner sammenstillingen av ulike komponenter slik at helhetsinntrykket er av konstruktiv karakter og har mulighet for å generere nye erfaringer. Enhver hendelse inkluderer en viss grad av harmoni med bakgrunn i de omstendigheter som lå til grunn for hendelsen. I den forstand har enhver hendelse en viss positiv verdi, men grunnlaget for å tilskrive en hendelse høyere verdi enn en annen hendelse, ligger primært i de muligheter hendelsen har for å generere flere erfaringshendelser.

Erfaringene slik de subjektivt blir mottatt, gir mottageren en følelse av glede og stimulans (*joy / adventure*) som virker i retning av at en søker videre etter erfaringshendelser med positiv verdi. Denne søken blir da et "subjektivt mål" for den videre aktivitet og angir rammene for de normer som vil styre ens handlingsvalg. Valget av normer er nøye knyttet til den prosess der en søker å virkeliggjøre stadig nye valg av erfaringshendelser som vil kunne styrke den altomfattende harmoni slik denne blir til gjennom rammebetingelser og foreliggende omstendigheter på den ene siden og det mottagende subjekt med dets reseptivitet og kreative fantasi på den andre.

Verdispørsmålet kan også knyttes til begrepene godhet og sannhet, men Whitehead selv har valgt å gi prioritet til skjønnhetskategorien fordi dette er den kategorien som mest av alt er knyttet til egenverdi. Godhet er verdi *for* noe eller noen; sannhet har verdi ved at det forteller oss noe om hvordan vår oppfatning av tilværelsen korresponderer med det faktiske forhold. Bare skjønnhet er noe som en kan glede seg over for dens egen skyld og som dermed har verdi i øyeblikket – og i ethvert øyeblikk. Av den grunn har Cobb valgt en formulering av sin etiske teori som kan sammenfattes i maksimen: "du skal handle slik at du maksimerer graden av skjønnhetserfaring."¹⁵ En slik etisk påstand appellerer ikke til å vende seg til naturen og dens virkemåte som ideal eller norm for menneskets handlinger, men kun til å rette sin oppmerksomhet mot naturen som stedet for handlingenes realisering slik at mulighetene for naturens videre selv-realisering kan fortsette på en mest mulig fruktbar måte for all tid framover. Videre sier maksimen noe om at verdier ikke blir realisert i isolasjon fra menneskets tilstedeværelse, men at menneskets glade, mottagende og kreative nærvær er en nødvendig del av den prosess hvorved verdier aktualiseres. Mennesket er ikke et randfenomen i tilværelsen, men en viktig bidragsyter til verdiskapningen gjennom sin aktive og målrettede medvirkning i den historiske prosessen.

---

¹⁵ "You ought so to act as to maximize strength of beauty". *Christian Natural Theology*, op.cit., s. 114.

Vet naturen best?

Et gjennomgående trekk ved diskusjonen ovenfor har vært at selve ordet "natur" ikke er så lett å identifisere og bruke på en entydig måte. Natur kan være så mangt, alt avhengig av hva slags naturfilosofisk utgangspunkt en har. Det å skulle "følge naturen" fordi "naturen vet best" er dermed ingen enkel sak, noe som igjen har følger for en økologisk etikk. Det etiske avgjørelsen er avhengig av måten en ser tilværelsen på. Dersom vi skal nå fram til en eller annen form for konklusjon er det derfor avgjørende at vi presiserer hva vi mener når vi sier at "naturen vet best" og i hvilken forstand en ut ifra et prosessteologisk perspektiv kan tenkes meningsfylt å si at "mennesket bør følge naturen".

Økofilosofen Holmes Rolston skiller mellom i alt syv forskjellige måter mennesket kan "følge naturen", avhengig av måten en tolker begrepet "natur".¹⁶ De to første framstår som klare motsetninger ut ifra sine rendyrkede naturalistiske og humanistiske utgangspunkt. Den tredje forsøker å innta et mellomstandpunkt i forhold til disse. De øvrige er knyttet til ulike måter å refortolke naturbegrepet slik at det lar seg direkte relatere til moderne økologisk tenkning og kan på ulike måter relateres til hovedpunktene ovenfor. Med bakgrunn i Rolstons typologi kan vi si at under visse definerte forhold gir det eller gir det ikke mening å si at mennesket bør følge naturen:

(1) *Som skapt natur er mennesket henvist til å følge naturen.* Tenker vi på naturen som sammenstillingen av alle fysiske, kjemiske og biologiske prosesser, så må vi si at alle ting uten unntagelser følger de naturlige lover som styrer disse prosessene. Også i all menneskelig adferd er de naturlige lover operative slik at ut ifra en denne naturforståelsen er det egentlig trivielt å si at mennesket bør følge naturen. Vi gjør det i alle fall.

(2) *I kulturell forstand er det meningsløst å si at mennesket bør følge naturen:* Det er mulig å skille mellom natur og kultur på en slik måte at "natur" betegner alt som er forårsaket av naturlige prosesser som kan forklares ut ifra materielle årsaker mens "kultur" betegner prosesser som kun kan forklares med referanse til intensjonale prosesser i mennesket selv som forutsetter en rasjonalitet som kan bearbeide og bruke det naturlige som et slags råstoff. I så henseende er alle menneskelige handlinger "unaturlige" fordi de er kulturelle og rådet om å følge naturen er følgelig meningsløst.

(3) *I relativ forstand gir det god mening å si at mennesket bør følge naturen:* Et mindre skarpt skille mellom natur og kultur ut ifra betraktningen at det tross alt er naturlig for mennesket å være et kulturvesen, vil få som konsekvens at en kan tale om å følge naturen i relativ forstand. Det kulturelle er blitt til intensjonalt, men ikke slik at tilblivelsesprosessen er unaturlig (imot naturens lover). Menneskets evne til å reflektere over sin egen væremåte gjør at en relativt sett kan innvirke på de naturlige prosesser og bruke dem til å oppnå sine mål. Det er ikke uvanlig å finne prosessteologer som tenker nettopp på denne måten – også når det gjelder Guds handlemåte overfor verden. Gud skaper verden ved å la den skape seg selv. Gud virker ikke direkte inn på den skapende prosessen verden blir til og utvikler seg ved, men heller ved å "lokke" fram ønsket (*the subjective aims*) i de konkretiserte elementer henimot selv-realiseringer og nye muligheter. Denne prosessen preget av eros og kreativ fantasi som drivkrefter er i seg selv av naturlig karakter, men dens faktiske konkretiseringer kan både være av naturlig og kulturell art.

Dersom vi nå aksepterer og holder fast ved det grunnleggende synspunkt ovenfor at det selvsagt er naturlig for oss å være kulturelle vesener, så må vi forsøke å presisere litt nærmere hva som

---

¹⁶ Holmes Rolston III, *Philosophy Gone Wild: Environmental Ethics*. Buffalo, NY: Prometheus Books, 1989, s. 32-51.

menes når det oppfordres til å følge naturen i økologisk forstand. Av de presiseringer Holmes Rolston peker på, skal her trekkes fram følgende måter en kan følge naturen på i relativ forstand:

(3a) *Mennesket bør følge naturen i homeostatisk forstand*: Økologisk kan naturen forstås som et relativt stabilt system som er følsomt for påvirkninger, spesielt når mennesker kun legger kortsiktige perspektiver til grunn for sine handlinger. Dersom en påvirker den måten økosystemet er innrettet på slik at det ikke selv er i stand til å rette opp stabiliteten i overskuelig framtid, kan en si at det handles unaturlig. Det er derfor viktig å finne fram til de handlemåter som gjør at økosystemet kan opprettholdes både på kort og lang sikt. I denne forstand innebærer det å "følge naturen" at en søker og velger handlemåter som gjør at menneskelige handlingsmål underordnes de naturlige betingelser som må være oppfylt for at økosystemet skal bevares intakt for framtiden.

Denne forståelsen av naturen som norm er forøvrig i god overensstemmelse med en prosessteologisk tankegang fordi den beskriver den grunnleggende prosesskontinuitet som må være mellom fortid, nåtid og framtid, og at realiseringen av nye muligheter nødvendigvis må ta sitt utgangspunkt i den faktiske realitet slik denne uttrykker seg i erfaringshendelser her og nå. Videre peker det homeostatiske synspunktet på de relasjoner i et økosystem en er avhengige av for livets fortsatte eksistens og at det er nettopp disse relasjonene som er grunnleggende for de eksisterende elementer. I prosessteologisk sammenheng vil en likeledes tale om relasjonene i systemet som den grunnleggende ontologiske virkelighet og at det er nettopp denne virkelighet som konkretiserer seg i form av "objekter". Det at "objektene" søker å følge naturen i homeostatisk forstand vil da si at de oppgir sin objektive eksistens og underordner seg de livsvilkår som er bestemt av det å skulle eksistere i relasjonell forstand.

(3b) *Mennesket kan følge naturen i aksiologisk forstand*: Mennesket trenger ulike miljøer å leve i; både bymiljø, landmiljø og villmarksmiljø er arenaer der det kan utvikle sin egenart i relasjon til andre og til den større livssammenheng vi er en del av. Av de tre miljøene står villmarksmiljøet i en særstilling fordi det ikke primært er en arena for mennesket. Likevel er vi i behov av verdier som er forankret i villmarksnaturen nettopp fordi dette er verdier som ikke direkte er relatert til menneskers behov. I stedet viser villmarken at det er akkurat denne verden som en levende pulserende helhet som har verdi. Alt har sin plass, en nisje, knyttet til sin særegne utforming og funksjon, og om ikke annet, så ville verden bli et fattigere sted dersom dette ene elementet skulle bli borte. Tanken om at noe har en verdi i seg selv har som funksjon å si at noe er verdifullt i kraft av seg selv, uavhengig av dets formodede nytteverdi, er viktig for å kunne finne mening også innenfor en ikke-menneskelig livsvirkelighet. Villmarken og den livsformen som på norsk gjerne kalles friluftsliv, er verdifullt i seg selv fordi det gjør det mulig for mennesket å *oppdage* og *realisere* naturens egenverdi. Naturen har m.a.o. en verdiautonomi som ikke mennesket har lov til å overse og som er knyttet til de måter det eksisterende er relatert til hverandre på. Disse relasjoner er i seg selv *gode* fordi de angir betingelsene for overhodet å være til. I en slik forstand kan en si at det som *er*, er det som *bør* være, men en bør samtidig si at realiseringen av dette "bør" er knyttet til realiseringen av ens eget selv i en større økologisk sammenheng som er meningskonstituerende for ens liv. På dette punktet møtes både økologisk etikk, prosessteologi og dyp-økologi.

(3c) *Gjennom deltagelsen i de naturlige sammenhenger, oppdager en hvordan det er mulig å følge naturen*: Hvis en går et skritt videre etter forrige punkt og fordyper innsikten i egen plass i tilværelsen, erkjenner en i et dybde-perspektiv hvordan en selv som skapning integreres i helheten slik at en ser sin plass i tilværelsen i lys av helheten. En slik innsikt har mindre med intellektuell kunnskap å gjøre og mer med en totalholdning til tilværelsen, en grunnstemning som angir hvordan en kan møte verden med både åpenhet og tillit idet en lærer fra den hva livet har å by og hvilke verdier en bør holde som sentrale og attråverdige. Det er denne form for

naturlig etikk en gjerne finner i folkelig oppdragende visdom og som uttrykkes i korte pregnante visdomsord (aforismer) som f.eks. "det du sår, skal du høste" og "etter sol kommer regn". Verdiene som her uttrykkes er forankret i de grunnvilkårene tilværelsen nå engang tilbyr oss som mennesker og som vi kan gjøre lite eller ingenting med – annet enn å avfinne oss med dem. Jo nærmere en lever naturen, desto mer levende vil disse verdiene virke inn på den enkelte og forme ens grunnsyn og livsholdning. I en slik sammenheng kan det være meningsfylt å tale om at "naturen vet best" og at en derfor bør "følge naturen".

Det er altså ingen enkel sak betrakte naturen som norm i økologisk sammenheng. Spørsmålet om naturen som norm er meget komplisert og en må både vite hva det er mener når en bruker selve begrepet "natur" og en må vite i hvilken sammenheng en sammenstilling av "er" (natur) og "bør" (norm) overhodet kan tenkes meningsfylt. Fra et prosessfilosofisk synspunkt er det viktig at naturen ikke betraktes kun som en samling objekter av substansiell karakter, men forstås som en prosess der det er hendelsene og de relasjonene som kommer til uttrykk i hendelsene, som konkretiserer seg i elementer av objekt-karakter. Denne nyansering av naturbegrepet gjør at det blir en komplisert sak å snakke om hva som "er" – det som "er" er hele tiden i ferd med å "bli" og det er denne prosessen som er det avgjørende i en prosessfilosofisk virkelighetsforståelse. Ikke bare må en derfor være nøye med å presisere i hvilken sammenheng det kan være meningsfylt å la naturen opptre som norm, men en må også være nøye med å presisere i hvilken forstand den kan oppfattes som norm. Sammenfattende kan vi si at det er mulig å oppfatte naturen som norm i:

- homeostatisk forstand ved at en orienterer seg ut ifra de økologiske livsbetingelsene livsformene (inkl. mennesket) er avhengig av for overhodet å kunne eksistere og opprettholde livet innenfor sine økologiske nisjer;
- aksiologisk forstand ved at en erkjenner at naturen har en verdi i seg selv og følgelig konstituerer en livsarena mennesket ikke bare kan velge å utforme etter sine egne ønsker og behov, men også selv må innordne og innrette seg etter,
- og en selv-realiserende og oppdragende forstand ved at mennesket lærer hva det vil si å høre til i en helhet som er større enn seg selv slik at det kan finne fram til et meningsfylt liv nettopp i lys av denne større helheten.

Det er kun i disse ovenfor nevnte betydninger at en meningsfylt kan hevde at "naturen vet best" og at mennesket derfor selv må lære av naturen og akseptere dens "vei", selv om det skulle kollidere med ens egne ønsker og prioriteringer. Brytes naturens lov på disse punkter og om det skulle skje i stor skala, så er det all mulig grunn å være enig med Erik Byes indianske venn som uttrykte pessimisme på vegne av menneskehetens framtidige skjebne på jorden. Da er det kanskje jordens oppgave å riste av seg sine "parasitter" og avslutte kapitlet om menneskehetens historie. Om en slik skjebne skulle være det som venter menneskeheten, så er like fullt realiseringen av en slik skjebne helt og fullt menneskenes eget ansvar gjennom de valg og prioriteringer vi foretar idag. Dette er et ansvar som er ufrakommelig og konfronterer menneskeheten som helhet, og på alle plan: i forhold til ens livssyn, interesser, status og ideologisk overbevisning. Skal en unngå å ende opp som en "parasitt" på kloden, er det derfor viktig å arbeide med forståelsen av hvem en er som menneske i forhold til alt annet liv på jorden og i forhold til jorden selv. Menneskets selvforståelse og innsikt i sin egen mer eller mindre meningsfylte eksistens er av grunnleggende betydning for å kunne forme en framtid vi selv skal kunne ta del i. Det er i en slik sammenheng at også filosofi og teologi har viktige bidrag å komme med innen økologisk debatt.